

316.3

БИБЛИОТЕКА
ВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

БИБЛИОТЕКА
Министарства Грвд
Бр. 2943

15

ДРУШТВО, ДРЖАВА И ПРИВРЕДА

ОД

Др. АЛЕКСАНДРА БИЛИМОВИЋА

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА — БЕОГРАД
1 КНЕЗ МИХАЈЛОВА 1
1926

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА — БЕОГРАД

1 КНЕЗ МИХАЈЛОВА 1

1926

2943
VI-9

у нови инвентар бр. 1306 (1)
1. јануара 1942 год.
Београд
БИБЛИОТЕКА
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

15

~~27/3~~
Бр. 1306 (1)

ДРУШТВО, ДРЖАВА И ПРИВРЕДА

ОД

Др. АЛЕКСАНДРА БИЛИМОВИЋА

33189

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА,
1 Кнез Михајлова 1.
1926.

БЕОГРАД - ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД "МАКАРИЈЕ", А. Д.
1926

Друштво, држава и привреда¹.

Времена политичких и социјалних промена и преокрета су увек подстицали човечанску мисао да се обраћа на најопштија питања о природи друштва, државе и привреде. И ако се у ово доба научни рад отежава технички, јер *inter arma silent* не само *leges* већ и *artes*, ипак баш овакво доба истиче најдубље проблеме.

То се може потврдити читавим низом примера почевши од античког света па завршавајући послератним преокретима и социјалним експериментима садашњости.

Платон и *Аристотел* су ухватили своја социолошка учења у социјалним олујама које су се проносиле по Грчкој од VII. века пре Христа па све до њезина пада. Преокрети у европском економском и политичком животу после открића Америке и идућих столећа припремили су социологију и економију меркантилизма који беше не само скуп наивних учења о новцу и билансу већ и потпун поглед на рационално регулисање привредних и социјалних одношаја од стране државне власти. „*Leviathan*“ *Thomas Hobbes*'a (1651.) појавио се у доба енглеске револуције, скоро једновременно са установом протектората *Cromwell*'a, и скоро у исто

¹ Садашњи је рад проширени реферат који је читан од писца у друштву „*Pravnik*“ у Љубљани у фебруару 1924. године и у својем кратком облику наштампан у часопису друштва „*Slovenski Pravnik*“ за 1924. г.

време појавио се *John Locke* као одјек уставног поретка који је уведен у Енглеској после друге револуције и ступања на престо Виљема III Оранског биле су идеје *Charles de Montesquieu* (1748. г.) и *D'Alembert*².

Идеје *J. J. Rousseau* и „економиста“ манифестовале су покрете који припремаху прву француску револуцију. Утопијски или, као што га зове *W. Sombart*, рационалистички социјализам (*Babeuf, Saint-Simon, Fourier, Blanc, Proudhon*) не појављује се случајно у Француској између прве, друге и треће револуције. Тада пак и тамо *Auguste Comte*³ установљује нову позитивну науку о друштву — „социологију“. А историчар *Adolphe Thiers* коме припада израз, да је свака револуција само „премештање својине“ (*translation de la propriété*), у години фебруарске револуције 1848 издаје књигу „*De la propriété*“. Први део те књиге, супротно идеји *Proudhon*'а „својина је крађа“ (*la propriété c'est le vol*), завршава речима: „без покретне својине не би било друштва, без непокретне не би било цивилизације“.

Поновна француска револуција и „индустријска револуција“ у Енглеској која је створила савремени пролетаријат, припремила је *Fr. Engels*-а и *K. Marx*-а. Оба ова лица пре годину дана до револуције 1848. г. пишу свој „*Manifest der Kommunistischen Partei*“, где се *in nuce* садржи сав социолошки и социјално политички систем марксизма. Марксизам и социјалдемократски покрет, као одјек социјалних покрета и тежњи за социјалном револуцијом, ство-

² Предговор к „*Encyclopédie*“ која поче да излази 1751. године.

³ У VI свеску „*Cours de philosophie positive*“ 1830—42. г.

рили су пространу философску, социолошку, економску и правну литературу за и против марксистичке концепције друштва, државе и привреде, литературу која је наново преорала све земљиште.

Ван утицаја револуционарних преокрета развио се у Енглеској па затим нарочито у Немачкој, Аустрији и по њиховом примеру у другим државама курс социјалне политике и социјалне реформе која постепено замењиваше индивидуалистички капитализам новим обликом „социјалног капитализма“. Али се и овај курс стимулирао с једне стране политичким и економским покретом радничке класе, а с друге жељом да се ослаби социјална напрегнутост путем задовољавања захтева радничких и уклањања оштрих социјалних неправди. Развој социјалне реформе је поставио пред социјалним наукама низ нових питања о природи друштва, суштини, циљевима, средствима и могућностима државе у њезином односу према привредном животу.

Војни је катаклизам, са његовим последицама, променио структуру привредног живота. Огромне жртве у животима, рушење капитала, гутање од стране држава огромних свота које су добивене путем емисије папирног новца и зајмова, терет државних и општинских буџета, разорење читавих слојева становништва и паралелна појава „*nouveaux riches*“, — с једне стране; с друге — рат и његове последице изазвали су демократизацију целог социјалног и у том броју економског живота. Као на један од примера овог процеса *R. Liefman* указује на то, што је у Немачкој средњи чиновник 1913. године добијао три и по, а виши чиновник седам пута више од ненаученог радника; 1922. године је први

добиао $1\frac{1}{2}$, а други не свагда 2 пута више од ненаученог радника¹. Заједно је с овим држава проширила своје уплетање у економски живот, остварујући тако звани „војни социјализам“. Он је родио наде на брзо остварење потпуног социјализма путем очувања војног социјализма за мирно доба и његовог проширења. Ево шта је говорила тим поводом генерална федерација енглеских Trade-Unions: „Рат је предговор социјалистичког друштва. Држава је променила или обуставила уговоре путем мораторија и других мера. Она је постала лифрантом, фабрикантом, добротвором, морализатором; она мисли и дејствује за све. Војници добијају стан, храну, одећу; жене и децу потпомаже. Сутрадан по рату треба само продужити овај систем, чувајући и развијајући ове навике, и потпуни ће социјализам бити остварен“². Ове дубоке промене економског живота, политичке и социјалне револуције које су биле као последице рата у низу држава, нарочито пак револуционарни процес у Русији који још траје, — све је ово поставило нова питања; питања о пуној и делимичној социјализацији, о „систему радничких савета“ (Arbeiterrätesystem³), о социјалним програмима социјалистичких и несоцијалистичких влада и о комунизму. У вези су с тим избила на површину стара питања о друштву, држави и привреди. Сада, кад је већ прошло више од 10 година

¹ Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 1924. г. стр. 35.

² Yves Sugot. La science économique. Les lois inductives. 5 ed. 1923. стр. 417.

³ Своје врсте „Schöffensystem“ који се створио за сељаке на основу „Hofrecht“. Упореди Wirtschaftsgeschichte von Max Weber. 2 Aufl. 1924., стр. 73—74.

од почетка светског рата и више од 6 година од доба кад се овај рат завршио, Западна Европа, ма да и са великим потешкоћама, постепено залечује војне ране. Привредни се живот, који је избачен из навикнутог корита, помало враћа у њега. На позорницу су, поред организиране радничке класе, истуpile нове снаге. Организирају се сељачке масе које су нарочито ојачале у вези с послератним аграрним реформама. Поред привремених и локалних лутања ове „зелене“ организације испољавају у опште економску природу и психологију сељаштва као носиоца инстинкта својине. Такви су, даље, различити видови националних организација. Такав је затим хришћански социјални покрет који је добио местимице неки утицај. Он је од особите јачине у католичким земљама. Сличне црте испољује протестантизам. Најмање је дирнуто овим покретом православље које уз то сада преживљује тешка гођења на главном свом територију.

Најзад, са гледишта будућности је од нарочитог значаја опит спровођења комунистичке економске политике који се сада остварује у Русији, поучан како са гледишта продуктивности народног господарства, тако и са гледишта могућности да се на тај начин достигне она социјална правда у чије се име тај опит врши.

Све те појаве социјалног и економског живота, који се и даље таласа, постављају на социолога и економиста низ нових дубоких питања; у појединости питања о социјалној структури савремене привреде и о пределима њене принудне промене, а поред свега тога питања о социјалним реформама које се налазе у тим пределима. Такве се реформе

диктирају општом линијом привредног развоја од краја треће четврти XIX века у правцу везаности и организираности која нараштаје, а такође новијим поремећајима у савременим друштвима и променама у менталитету народних маса. Ту има право *Plenge*, кад вели о „задаћи организације и реорганизације капитализма после светског рата“¹.

Таква је она историјска околност у сред које добија нарочиту актуелност теоретско прегледање социолошке суштине народне привреде. У датом случају оправдане речи *Franc Oppenheimer*-а који вели: „Нема ничега практичнијег од теорије“². Ово служи као оправдање и за појаву овог теоретског рада у наше практично време, јер, као што правилно вели *J. Paul Köhler*, „свако време треба да наново промисли појмове социјалних наука“³. А наше је време особито.

Мој рад има намеру да оцрта у најопштијим потезима одношај између привреде и друштва, а такође државе, као нарочитог облика друштвене организације.

Не упуштајући се ту у анализу контроверзе о схватању привредне делатности рећићу, да у даљем излагању ја схватам под њоме човечанску делатност која је непосредно упућена на снабдевање људи квантитативно ограниченим спољашњим материјалним намирницама (добрима). Ова делатност представља важну грану човечанске делатности у опште. Али и друге, не привредне гране људске делатности имају своју економску страну, свој привредни аспект, у колико су оне индиректно економски оријентисане (на пр. хонорар), или устребају за своје одржавање материјална средства (на пр., издржавање државних органа), или индиректно утичу на снабдевање људи материјалним добрима (на пр. економски утицај народне просвете, народног здравља, војне одбране, државне политике и т. д.). Ово даје особито значење привредном елементу, који у већој или мањој мери продира скоро у све стране живота.

Кад се привредна делатност врши уз учешће више лица, она престаје да буде само однос човека према спољашњој природи; овом се односу придружава однос човека према човеку. Јавља се друштвени елемент. На привреди почиње да одјекује карактер социјалних односа. Тако кад се код Робинзона појавио Петко, његово је газдинство добило друштвени карактер и почело да зависи од социјалних одношаја између та два лица. Газдинство ће Робинсона бити различито у зависности од тога, хоће ли Робинсон да се руководи у својим односима према Петку принципом „do ut des“ или принципом Готског програма: „свакоме по његовим разумним потребама“ (*Jedem nach seinen vernunftgemässen Bedürfnissen*), или ће пак он подјармити Петка и прогласити над њим своју диктатуру.

За објашњавање оне друштвене основе на којој протиче привредни процес, треба да се утврди гледиште о суштини друштва. Ово је схватање до сада

¹ Die Stammformen der vergleichenden Wirtschaftstheorie. 1919. стр. VII.

² Wert und Kapitalprofit. 2. Aufl. 1922. стр. VII. Такође *R. Liefmann*. Op. cit., стр. 82.

³ Untersuchungen über den inneren Zusammenhang von Politik und Wirtschaft., Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik. 1924., 4—6 Heft, стр. 345.

спорно. Једни¹ га сматрају као *нормативан* појам, т. ј. мисле, да друштво постоји само тамо где има норми које регулишу узајамне односе између људи. Други сматрају такав појам о друштву као сувише узак и траже друштво свуда где постоји „једноликост психичких процеса“ и *заједничка њиха* неког броја људи². У вези с тим многобројни писци сматрају социологију као „социјалну психологију“³. Уз то се такви једнолики психички процеси јављају, по мишљењу једних, *индивидуалним* процесима, и друштво је само извесна једноликост и њихова укупност⁴. Напротив, по мњењу других, друштво је *извесна психичка целина* и индивидуални пси-

¹ На пр. *Hans Kelsen*. Der sociologische und der juristische Staatsbegriff. Kritische Untersuchungen des Verhältnisses von Staat und Recht. 1922.

² Каква збрка досада господари у схваћању суштине друштва, види се из овог места код *K. Liefmann*'а: „Суштину науке о друштву ја видим у том, што је она позвана да прегледа оне појаве у укупном животу људи, при којим код последњих постоји *свесћ о јединству* (подвучено је од мене), свест о њиховој заједничкој припадности. Зато се науке о друштву тичу облици, као што су народ, партија, класа, црква, породица и т. сл. Али се промет сасвим не јавља као друштвени облик у том смислу, он не пониче од заједничких већ од супротних интереса“ (ор. cit., стр. 83). Овде је друштво побркано с „јединством“ људи, и, као последица, таква типична друштвена појава, као што је промет, испоставила се као искључена из „друштва“.

³ Типичним за ове писце јавља се *S. Palante*, који одређује социологију као „науку која проучава психу (mentalité) јединица које су придружене једна другој социјалним животом“ (Précis de sociologie 6 éd., 1921., стр. 3).

⁴ „Не колективне душе које проналази митологија *E. Durkheim*'а, него свесне индивидуалне душе“, као што вели *Adrien Naville* (Classification des sciences. 3 éd. 1920., с. 144)

хички процеси представљају само израз те целине¹. Чини ми се, да је и изложено психолошко схваћање о друштву сувише уско. Свакако оно подвлачи само једну страну друштва, а не његову суштину.

Права природа друштва је, као што ми се чини, са великом јасношћу оцртана од руског економисте *Петра Струвеа* у датој од њега класификацији људских укупности².

Струве разликује ове три форме укупности људи:

I. *Простри скуи (агрегати) људи*. То је оно, што Немци зову „*Undverbinding*“, т. ј. аритметичка сума људи који живе један до другог, али независно један од другог. Ту још нема друштва.

II. *Систем људи*, т. ј. скуп људи који су између себе везани и узајамно утичу један на другог. Такав систем људи (не у смислу које год систематичности него изузетно у смислу узајамне зависности) је на име оно, шта представља собом „друштво“. Дакле друштво је систем људи. Област појма друштва се одређује постојањем система људи. А систем мора се видети свуда где постоји таква зависност, због које поједини људи живе и понашају се друкчије но што би они живели и понашали се без те зависности. Овај је појам људи

¹ Као типичан представник овог погледа јавља се у новијој социолошкој књижевности *Othmar Spann*; о његовом универзалистичком схваћању друштва ја сам расправљао у чланку: „Универзалистичка концепција економије *Othmar Spann*'а“ у „Архиву за правне и друштвене науке“. Београд, Новембар 1923.

² „Хозяйство и цѣна“. Часть 1,—1923 г., стр. 34—41, и чланак „Хозяйствованіе, хозяйство, общество“ у „Економическомъ Вѣстникѣ“, Н 2 за 1923. г.

шири од групе људи с једноликом или заједничком психиком: савремена наука, на пр., о шуми потпуно тачно говори као о друштву дрвета, јер шума није, како погрешно мисли *O. Spann*, агрегат дрвета, него систем дрвета која су међусобно везана од којих свако расте у шуми друкчије него што би оно расло изолирано. У колико се говори о људском друштву, нема сумње, да због узајамних веза пониче нека заједничка психа. Те везе утичу на психу појединих чланова друштва и њу формирају (тако се добијају људске, на пр., многе потребе, мотиви делатности и слично). У овом погледу треба да се придружимо к писцима (међу осталим *Spann*-у) који подвлаче да друштво ствара у људској психи ново нешто, чега не би било без друштва. Али ипак ова је заједничка психа само једна страна друштва, поред које постоји још материјално-механичка страна. Због тога је друштво шире него укупност људи са заједничком психом у правом смислу. На пр., милиони људи који су везани између себе прометним везама, представљају једно друштво (јединствени систем), и ако они не би сасвим знали један другог.

III. *Јединство људи* које се, сем узајамне међусобне везаности појединих чланова, карактерише још постојањем *једне једине воље* којој су потчињени поједини чланови, т. ј. воље, која поставља себи одређене циљеве и тежи за њиховим остварењем. Примићу уз то, да таква једина воља не треба да се схвата у смислу какве метафизичке воље целине, која би постојала поред индивидуалних воља или над њима. Кад ми говоримо о јединој вољи, овим изражавамо само то, да јединство људи представља целину која се састоји од индивидуа

са толико диференцираних делова, да су се у њему издвојили нарочити *вољни органи*, т. ј. људи или групе људи који се јављају као носиоци и претставници те једине воље. Ти органи одређују владање свега јединства, т. ј. свију његових чланова. Емпиричка социологија покупила је опширан материјал о том, како се у социјалном систему развија та диференцијација, како се издвајају органи воље и власти, како физичка, национална, верска, класна структура друштва — система одређује групе људи који се јављају као носиоци воље и власти социјалног јединства.

Између три указана облика људских група постоји ова сразмера: Свако је јединство у исто време систем и сваки је систем у исто време прости скуп људи. Али није тачно обратно: сваки прости скуп људи није систем људи (друштво), него само онај у коме су људи узајамно везани један за другог; исто се тако сваки систем људи (друштво) не јавља јединством, већ само онај који има једину вољу. За социологију је од нарочите важности разлика између система и јединства људи.

Систем људи (друштво) је област ирационалних, т. ј. нерационализованих стихијних социјалних појава које се одликују, као што говори *Wundt*, начелом *хетерогоније* циљева. Ова последња означава, да људи имају своје нарочите (друге-ђтерос) циљеве и од тога произлазе појаве, које нису биле, као такве, циљем људи. На пр., сваки се, имајући своје сопствене циљеве, сели у познато место, и из овог се развија велика варош, а људи и немају циљ да створе „Great-London“ или „Gross-Berlin“. Или сваки на пијаци тежи да најкорисније прода

или купи робу, али из овог се ствара нека општа пијачна цена робе. Такве се појаве зову *хетерогеничким* или *природним*, зову их такође *органичким*, будући да оне саме по себи израстају из деловања великог броја људи, као што гране дрвета израстају из његових хелија.

Јединство људи, обратно, је сфера рационализованих¹ социјалних појава. Такве појаве носе *шелеолошки* карактер, јер их ствара воља социјалног јединства која тежи за постављеним од ње циљевима (τέλος). Те се појаве карактеришу, како вели *П. Сирuze*, аутогонијом циљева, јер оне произилазе од тога, што је на њих саме (αὐτός) била упућена воља социјалних органа. Тако цене које су нормиране од државне или општинске власти, установљавају се по принципу аутогоније циљева, јер је воља те власти била упућена на установљавање тих цена, као таквих. Зато се такве појаве зову *аутогеничким* или *вештачки* створенима (artefacta²). За разлику од органичких називају их *органистичким*; напослетку оне се могу још назвати *прагматичким* појавама, будући да су оне резултат одређених дејстава (πράγμα) социјалних органа.

Приметићу уз то, да се и о „органичким“ појавама у систему људи и о „органистичким“ појавама у јединству људи може говорити само метафорски,

¹ За појам рационализираности није од важности, да ли је учињена рационализација разумна или неразумна, целисходна или не; важно је само оно, што се једна воља руководила неким ratio.

² Ову реч употребљавају *F. Föries* (Gemeinschaft und Gesellschaft, Grundbegriffe der reinen Sociologie. 4. und 5. Aufl. 1922., стр. 5) и *Max Weber* (Wirtschaft und Gesellschaft. 1921.).

per analogiam. Јер, и ако правилно указују на то, да је јединство људи сличније са правим организмом него систем људи (друштво), ипак чак ни јединство људи никако не представља собом прави организам као што га одређује савремена биологија¹. Принципиелна се разлика између јединства људи и биолошког организма састоји у томе, што чак у јединству нема између индивида праве „органиске“, т. ј. „биолошке“ везе (biologische Verbindung²). Баш ова биолошка веза између појединих хелија чини их биолошким организмом. Због игнорисања те разлике потиче међу осталим погрешност тако зване органиске школе у социологији, која подмеће на место *аналогije*, корисне за илустрацију, непостојећу *идентичност* и служи се њоме за *доказе*. Даље, интересантна је разлика између друштва и јединства људи у смислу одношаја целине према индивидууму. У друштву се она састоји у томе, што друштво ствара за индивидуума само извесно „milieu³“, т. ј. укупност утицаја (поглавито индиректних) *свих других људи*. На пр., индиректно преко цена утичу на посебног произвођача сви

¹ Види напр. *Oskar Hertwig*. Allgemeine Biologie. I. 5. Aufl. 1920., или *P. Degener*. Die Formen der Vergesellschaftung im Tierreich. Ein systematisch-sociologischer Versuch. 1918.

² *O. Hertwig*, op. cit., стр. 480.

³ Појам „milieu“ како говори *П. Сирuze*, увео је у биологију *J. B. Lamarck*, у социологију пак *Auguste Comte* и сенсимониста *Pierre Leroux*, који шта више тврди, да „La société est un milieu“, популарисао га *Hippolyte Taine* (види *Сирuzea*, споменути чланак, стр. 16). Овоме ћу додати, да је у политичку економију увео појам „milieu“ методолог историјске школе *Karl Knies*, Die politische Oekonomie vom Standpunkt der geschichtlichen Methode. 1853., 2 изд. 1883).

потрошачи и сви остали произвођачи. Овим се путем ствара *привредни „milieu“*, или, како се изражавају савремени економисте, *конјунктура*. У јединству се пак однос између целине и индивидуума састоји у том, што на индивидуум утичу (претежно директно) *органи* социјална целине. На пр., социјална власт наређује да поједино газдинство продуцира то и то и наплаћује у државну благајну оне или друге своте.

Између приказаних облика социјалних група нема оптрих граница, и живот показује много прелазних облика. Три опртана облика представљају само идеалне типове („Ideal-Typus“ *Max Weber*'а).

Разликовати је та три типа важно за тачно схваћање социјалне организације привреде. Јер свакоме од трију указана облика људских група одговара одређени привредни поредак.

Простом агрегацији људи одговара скуп постојећих једног до другог, али независних једног од другог појединих газдинстава. То је *скуп изолованих природних газдинстава*. У чистом облику такав скуп независних газдинстава никад није постојао, али се њему приближава привреда ранијих степена на којима се промет јављао супсидијерно и никако није служио као регулативан привредни принцип.

Систему људи (друштву) одговара систем узајамно везаних самосталних економија. Таква је у свом чистом облику *слободна народна привреда* која почива на слободном промету који са своје стране претпоставља индивидуално надокнађавање привредних услуга, освајање привредних добара од појединих људи или од уских група људи, аутономију појединих економија у њиховом привредном

владању (т. ј. слободу економске иницијативе, склапања уговора, избора заната и потрошње), најзад, неку диференцијацију појединих економија која се испољава у подели људи по имању и по професијама¹. Опртана се народна привреда јавља оним, што се назива *компликованом* привредом, т. ј. системом који је сложен од самосталних економија, којим не руководи никоја једина воља.

Јединству људи одговара потпуно социјализована *привреда* (*Vollsocialisierung*) која је једина привреда, т. ј. привреда као телеолошко јединство које се руководи једином вољом и које је од те воље рационализовано. Таква привреда почива на укидању својине, потчињености (хетеромности) појединих економија и принудном промету који се не врши путем склапања слободних уговора, него ауторитативно, т. ј. на основу наређења једине воље и уз то без чувања начела индивидуалног надокнађавања привредних услуга.

Споменута се три типа привредне организације јављају само као идеални типови. Реални привредни живот показује много прелазних и мешовитих облика који леже између споменутих идеалних типова. Савремена народна привреда представља, на пр., смешу система с јединством, али с јасно доминантним карактером система.

¹ Због тога економску теорију која проучава претежно слободну народну привреду *Adrien Naville* обележава овако: „Чиста политичка економија је, као што вели *Léon Walras*, или економичка теорематика (*la théorématique économique*), као што кажем ја, у свом главном делу социологија економског промета“ (op. cit. стр. 154.)

Како за социологију у опште нарочито значење представља разликовање система и јединства људи, тако за економску науку је изузетно важна разлика између система самосталних економија и рационализоване једине привреде социјалне целине, т. ј. између тога, што *Max Weber* назива *прометна привреда* и *привреда по плану* (*Verkehrs* и *Planwirtschaft*).

У првој је задовољавање потреба основано на личном интересу и оријентисању на пијаци. У другој све се ради по наредби социјалне власти. Лични интерес ту престаје да дејствује, њега морају да замењују алтруистичке побуде или принуда, т. ј. страх казне. Сем тога је остварење привреде по плану везано још за ово: економска се рационалност у прометној привреди контролише по *вредносној*, т. ј. новчаној *калкулацији* (*Geldrechnung*, као што вели *Max Weber*), на име механизмом потраживања и понуде, цена, изражених у готовини општих доходака, трошкова, чистих доходака и добити. У привреди по плану све ово мора да замени *натурална калкулација* (*Naturalrechnung*), коју извршује за целу народну привреду централна управа. Али контролисање економске рационалности путем такве натуралне калкулације наилази, поред практичних потешкоћа, и на потешкоће принципијелне. Када се стварају разна добра уз припомоћ разних фактора, изразити трошкове производње у количинама сразмерним *in natura*, није могуће или могуће је само произвољно. Само *поједино лице* може *in natura* свести за себе све трошкове на субјективне потешкоће које су неизмерне, али се могу квантитивно упоредити. За *више* лица то није могуће.

За њих само вредносна калкулација чини различите количине сразмернима. Што се не да мерити и чак упоредити *in natura* постаје сразмерно *in valore*. Даље економска рационалност захтева процењивање важности разних добара. У прометној се привреди то ради помоћу механизма цена. Ако пак нема тог механизма, онда се она мора одређивати управо интензивношћу потреба људи и степеном корисности добара. Али потребе *разних* људи и корисност добара за њих не само се не дају промеравати већ и упоређивати, будући да ту нема једине субјективне основе за упоређење (*no bridge*, као што примећује *Charles Gide*). *Max Weber* говори, да онда преостају два начина решења проблема рационалности привреде: традиционалност или диктаторска заповест (*Machtspruch*), која декретује производњу и потрошњу. Али ипак традиције се баш одбацају при прелазу на социјализовану привреду по плану. Дакле и у овом случају остаје диктаторска принуда. Социјализована привреда по плану наилази на тај начин чак теоретски на гордијеве чворове који не могу да се развежу, као што се разрешавају аналогичне потешкоће у слободној народној привреди уз припомоћ механизма цена и вредносне калкулације. Гордијеви чворови привреде по плану требају да буду за све време отсечени уз припомоћ диктаторских наређења власти. У колико су пак велике потешкоће таквог диктаторског регулисања снабдевања маса чак за најнеограниченију диктатуру, о томе много интересантног говори експеримент који је начињен над Русијом¹. Научни соци-

¹ Види *Б. Д. Бруцкус*. Социалистическое хозяйство. Теоретическія мисли по поводу русскаго опыта. 1923.

јализам обично говори о „анархији“ производње конструисане на механизму пијаце и цена. Али ипак, поред периодичних криза, ова анархија даје више плана и рационалности као и веће благостање народних маса, него експерименти стварања привреде по плану који су до сада учињени.

Потребно је ипак показати, да се у слободном систему привреде у многим случајевима достиже само *формална* а не *материјална* рационалност привредног процеса. Не сме се такође порицати, да ова привредна организација у свом општро капиталистичком облику у многome не одговара етичким и хришћанским постулатима. Све ово ствара незадовољство тим поретком широких пролетаризованих слојева. Ипак засад непобедиве потешкоће остваривања заиста разумне и праведне привреде по плану не ишчезавају. Ствара се трагизам сазревајућег незадовољства индивидуалистичком привредом (капитализмом) и несазрелих метода стварања социјализоване привреде по плану.

Због тога се једини јединствени излаз из овог трагизма састоји, у сваком случају за садашње време, не у замени савременог привредног поретка неостварљивом за сада пуном социјализацијом (*Vollsozialisierung*), већ у корекцији прометне привреде путем мера *социјалне политике*, т. ј. путем *социјалне реформе*. Ово је заједно с тим јединствени за наше време остварљиви пут к правом уклањању или ослабљењу недостатака савременог привредног поретка.

Питања социјалне политике доводе нас *држави* и одношају између ње и привреде.

Савремена су друштва организована у облику држава. Уплив се државне организације друштва

види како на привредној, тако и скоро на свим осталим странама друштвеног живота. За схваћање је тог уплива неопходно саставити себи потпуно прецизну представу о том, шта је држава. И ако се економиста не јавља специјалистом у том питању, он ипак не може, да га обиђе, ако говори о упливу државе на привреду.

У новијој јуридичкој литератури као најкарактеристичнија је дефиниција државе дата од *Hans'a Kelsen'a*, као „персонификација правног поретка“ (*Persönifikation der Rechtsordnung*)¹ или просто, као „правни поредак“. Са тачке гледишта правне догматике ова дефиниција државе, као комплекса правних норми или „правног поретка“, може бити и тачна. Али *Kelsen* тврди — и баш овде лежи *punctum saliens*, — да је то једино јединствено схваћање државе и никакво друго није могуће. Тим својим тврђењем он иступа против многобројних социолога и правника који признају и опште социолошко схваћање државе. Недавно је проф. Љубљанског универзитета др. *Léonid Pitamic* подвргао критици споменуто тврђење *Kelsen'a*². Неопходност опште социолошке дефиниције државе нарочито јасно осећа економска наука. Тако сви говоре о „државном газдинству“ (не о финансијским правним нормама, но о самом финансијском газдинству). Како би пак могло да постоји ово газдинство, ако би држава била само комплексом правних норми? Већ је јасно, да правне норме не могу да воде газдинство и оно им не може припадати. Очигледно да је држава, мимо правног поретка,

¹ В. горе споменути спис.

² Kritische Bemerkungen zum Gesellschafts — Staats — und Gottesbegriff bei Kelsen (Zeitschrift für öffentliches Recht. 1923).

као таквог, још нешто друго и из ове друге опште социолошке суштине државе потиче између осталог и државно-правни поредак.

Са социолошког гледишта држава није ништа друго него *један од виших*, т. ј. најорганизованијих и најаутономнијих (сuverених) облика *јединства људи*. Држава у овом смислу завршава цео ланац јединстава која су утурена у друштво, и то: породица, разна удружења, корпорација, савеза и самоуправа. Међународна организација је за сада социјални однос који се више приближава систему држава него јединству, ма да такође испољава тенденцију да поступно пређе у јединство. Дакле држава је: 1) извешан скуп људи, 2) систем људи, т. ј. друштво, и 3) јединство људи који имају једину вољу и нарочити апарат власти за остварење те воље, Комплекс спољашње обавезних норми је уз чију се припомоћ достиже остварење државне воље, баш правни поредак државе. Уз то су са социолошког гледишта, — а баш је оно важно за привреду, правне норме важне само у толико, у колико се оне, ако се фактички не примењују, сматрају од заинтересираних као такве које се примењују, и тим присиљавају оријентисање у њиховом смислу¹. Ако је за појам државе правни поредак битан и држава је, за разлику од других могућних облика организације људи у јединство, јединство људи које је организовано на основу права, ипак држава није правна организација *сама по себи*, већ одређени скуп *људи* који су организовани у јединство на

¹ Интересантне примере норми које се не примењују, представљају закони о зеленаштву или о картелима и трестовима.

основу права. Само такав појам о држави који долази до *људи*, а не зауставља се на „правном поретку“, као таквом, даје право схваћање социолошке природе државе.

Будући да једина државна воља израшћује из друштва-система, то се на облику и карактеру те воље рефлектује национална, верска, класна и друга структура друштва. Овај је социолошки аспект, примењен на државу, веома значајан за схваћања утицаја последње на привредни живот.

Није потребно да би се једина воља битна за појам државе проширивала на све стране друштвеног живота и на сва деловања појединих његових чланова. Област и обим деловања те воље могу да буду шири и ужи. У овом су погледу могући и заиста постоје различити типови држава. По овој би ознаци могла бити конструисана у високој мери интересантна класификација држава. Државна организација друштва представља као *мрежу једине воље* која је набачена на друштво-систем. Та мрежа може имати веће или мање отворе у чијим је пределима појединим људма дана слобода да се крећу, дејствују и теже за својим личним сврхама.

У чему се пак конкретно састоји утицај државе на привреду? Могу се разликовати три облика овог утицаја.

I. Државна власт правним нормама и деловањима својих органа поглавито *формално* и *пасивно* регулише делатност појединих аутономних економија и обезбеђује им стечене у пределима тог регулисања економске користи. То је оно, што *M. Weber* зове „Regulierungsordnung“ и шта *H. Kelsen* правилније зове просто „Gerichtsbareitsordnung“.

Овом својом функцијом држава ствара формални поредак који обезбеђује могућност одређеног вођења привредне делатности и оно формално корито којим тече та делатност. Сама дефинија „народне привреде“ која не представља никаквог телеолошког јединства, пониче у вези са овим формалним државним регулисањем привредне делатности и јавља се као систем свију појединих економија које се налазе у границама неке државе. Као таква она противстоји системима економија које се налазе у другим државама. Од правних се норми на ово односи најпре већина материјалног и процесуалног грађанског права и део казненог права као и неке норме државног и административног права. Држава, која би, осим вођења најпотребнијег финансијског газдинства, ограничавала свој утицај на привреду споменутом формалном улогом, била би чист облик *уравне државе ајсолутивног laissez faire*, т. ј. чистог економског либерализма. То би била држава — ноћни чувар (*Nachtwächter*) по изразу *F. Lassalle*'а. Сама би привреда представљала у овом случају готово чисту *прометну привреду*, т. ј. готово слободну народну привреду која је систем аутономних економија. А приватно право које га регулише је право економске аутономије. У осталом мора се рећи, да се граница међу формалним и материјалним регулисањем привредне делатности тешко одређује. Формална ограничавања често пута садржавају у себи стварна материјална ограничавања и позитивно материјално руководство привредном делатношћу (на пр., максимални рокови за закупне уговоре, многе норме које се тичу деоничарских друштава, или норме наследног права).

II. Држава у односу према привредној делатности ставља себи неке специјалне позитивне сврхе и ради њиховог постизавања *материјално* и *активно* регулише делатност појединих лица. На пр., она ставља себи као сврху да подиже пољопривреду, индустрију, трговину, да регулише новчани оптицај. То је тако звана *економска политика* државе. Или она ставља себи циљ да створи праведнију поделу добра (напр., аграрна реформа), установи праведније цене поједине робе (напр. максимирање цена), предупреди експлоатацију неких слојева становништва (напр., законодавство о заштити рада), осигура подупирање слабијих (напр., социјално осигурање, станбено законодавство и т. д.). То је тако звана *социјална политика* државе. Ако економска политика тежи за *продуктивним* циљевима, то социјална политика тежи за постизањем *дистрибутивних* циљева. Обадве те области политике одговарају ономе, што *M. Weber* и *H. Kelsen* називају „*Verwaltungsordnung*“. Основна грана права, у коју се слива ова друга привредна улога државе, је *управно* право. Зато развита економске и социјалне политике означава развита управног права. Из овог се види важност управног права у систему правних дисциплина које се проучавају за време школовања правника. На жалост, важност управног права далеко не добија увек свој пуни израз у томе школовању. То је не одговарајући садашњем стању ствари одјек епохе економског либерализма, кад је управно право било сведено на *минимум* и кад је ово право било „административним“ у чисто политичком смислу те речи. У последње доба социјално-политички дух све више продире такође у државно

право (социјално-политички прописи у најновијим уставима), грађанско и казнено право, нарочито пак финансијско право, чији је део, у осталом, само одвојена грана управног права. У савременом финансијском праву има норми које носе само облик финансијских норми, мериторно се пак јављају као норме економске и социјалне политике. Ако чисто правна држава апсолутног *laissez faire* с одговарајућом му слободном прометном привредом представља један пол, то други пол је чисто социјалистичка или комунистичка држава, где је укинута свака приватна својина и где се свака привредна делатност јавља као објекат социјално-политичког регулисања. Њојзи одговара чисто социјалистичка или комунистичка друштвена привреда, т. ј. привреда *по плану* с потпуном социјализацијом. Не ваља ипак испустити из вида, да већ сваки покрет државе на путу егалитарне социјалне политике значи уношење социјалистичког начела у приватно-привредни поредак, јер је увођење телеолошког рационализирајућег начела у стихијски систем аутономних економија. Због тога није могуће провести општу границу између широке социјалне реформе и делимичног социјализма. Разлика између њих лежи не у садржају одговарајућих конкретних предузимања мера, но у коначним сврхама, за којима тежи социјална политика и социјализам, и у њиховој основној мотивацији. Социјално-политички правац тежи да уклони недостатке индивидуалистичке прометне привреде ради очувања и учвршћивања њених вредних и здравих основа. За социјализам пак социјалне реформе су само први корак к пуном укидању овог привредног поретка, кон-

кретно се пак сва суштина састоји у *сћејену* (дози) социјално-политичког утицаја државне власти на савремени привредни живот. Ако где год може да буде постављена конкретна принципиелна граница између социјалних реформи и социјализма, то је ово тамо, где овај утицај у толико ограничава приватну својину и индивидуалну привредну слободу, да ишчежава механизам слободног промета и слободних цена уз посредство којих се у савременој привреди контролише рационалност привредног процеса. Ту пак протиче Рубикон који одваја делимичну и потпуну социјализацију. При првој још функционише механизам цена и новчана калкулација, при другој би све то ишчезло и рационалност привреде морала би да се контролише путем горе прегледане *неосћварљиве* за сада натуралне калкулације¹.

III. Трећа се привредна улога државе састоји у томе, што она, као на одређени начин организован скуп људи, *води* своје сопствено, тако звано *финансијско газдинство*. Последње делимично почива на приватно-привредном начелу, делимично се пак карактерише принудним (ауторитарним) скупљањем доходака. Уз то се принципиелно има да добије начело *индивидуалног* надокнађавања и може се

¹ О делимичној социјализацији К. Liefmann пише ово: „На тај начин социјализација је могућна у виду делимичне социјализације, која се простире упоредно на мали број области. Али таква социјализација није права социјализација. Јер утицај приватне тежње за добити, као организационог принципа промета, неће бити уклоњен тим, што ће поједине гране економске делатности бити предане у руке јавних економија“ (op. cit., стр. 67.).

говорити само о више или мање удаљеном генералном надокнађавању¹. Какав је онај део целог народног прихода, т. ј. укупности прихода свију економија које улазе у састав народне привреде (рачунајући и приходе од сопствених предузећа државе), који сада иде у руке државе и троши се по одлукама органа државне власти, у неким државама које су суделовале у светском рату, — види се из података за 1920 г. скупљених од Бриселске међународне конференције. Апсолутно су државни приходи достигали на 1 становника у доларима: у Великобританији — 120, Северно-Америчким Уједињеним државама — 56,5; у Француској — 47,5, Немачкој — 12,5. Релативно су у процентима народног прихода државни приходи састављали по рачунању исте конференције: у Унији — 8%, у Немачкој — 12%, Француској — 18% и у Енглеској 27%. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца сви државни приходи по буџету на 1924—25 годину састављају 10,4 милијарди динара, т. ј. на 1 душу, рачунајући становништво округло у 12 милиона људи, 867 динара или по курсу крајем 1924. г. 13 долара. Ако се узму само државни приходи који представљају стварно оптерећење становништва (непосредни и посредни порези и 60% прихода од државних монопола, што се показује као разлика између продајне и цене коштања монополисаних артикала), то стварно порезно бreme чини близу 6,1 милијарди динара, т. ј. на 1 душу 506 динара или близу 7,7 долара. Сем тога се прирези и посредне дажбине

¹ Упореди проф. *Milorad Nedelkovitch*. *Etudes économiques et financières sur l'état*. Extrait de la *Revue de science et de législation financières*. Janvier — Février — Mars, 1923, стр. 40.

у корист самоуправних тела процењују у висини близу 1,5 милијарде динара, т. ј. на 1 становника 123 динара или близу 1,9 долара. Свега пак финансијско бreme саставља на једну душу 629 динара или близу 9,6 долара¹. Проширење финансијског газдинства, узимање у руке државе разних предузећа и читавих привредних грана и прожимање финансијског газдинства социјално-политичким циљевима² — све ово чини сада један од веома јаких утицаја државне воље на друштвени привредни систем.

Уз то ваља приметити, да за сваку државу и сваку народну привреду постоји граница која зависи од привредног развоја и од целе друштвене и државне организације, граница, иза које даљи пораст финансијског газдинства, проширење јавних предузећа на рачун приватних и ограничење привредне слободе ствара опасност нарушења економске рационалности. У исто време настаје опасност сувише великог утицаја на привреду чисто политичких фактора и изванредне зависности грађана од државне власти, што поткопава основе грађанске слободе. Али, што је од нарочите важности с економског гледишта и што је двоструко важно за

¹ В. Др. М. Јовановић и В. Ђ. Буџет за 1924—25. г. (Економист, фебруар 1924).

² Уз то се обично подржављање (*Staatskapitalismus*) с надмашавајућим финансијским мотивима замењује социјализацијом (*Sozialisierung*) с претежним социјално-политичким мотивима; напр., државне организације које су створене у области рударства и тешке индустрије после рата у Немачкој, при којима су се очувала приватна предузећа, али је управљање по словима потчињено јавној контроли уз учешће и радника у њој.

земље са мало развијеним привредним животом — то је оно, да и за споменуте границе настаје опасност гашења оног одушевљења, *иа тио са привредног стварања* који ми посматрамо у самосталном аутономном привреднику почевши од сељака који газдује на сопственом комаду земље и завршавајући организаторима огромних савремених предузећа и савеза тих предузећа¹. А међу тим су се лични интерес и везани за њега привредни патос јављали и јављају до сада главним покретачем економске културе и економског напретка од којег је у коначном рачуну имала згодитке сва маса становништва (упореди, напр., Унију). Али овај покретач може се показивати и имати свој добар утицај на благостање народних маса само при извесној привредној слободи. Због тога мере које прелазе рационалну границу ограничавања те слободе за дати ступањ развоја и представљају прекомерну социјално-политичку принуду, треба да буду марљиво промишљене. Иначе оне по свом утицају на привредни живот могу бити не прогресивним, већ, обратно, регресивним.

При завршетку ја ћу још један пут подвући, да се свако државно регулисање привредног живота намеће на систем економских молекула. Ти молекули и даље постоје при регулисању и даље се свршавају молекуларни процеси који на одређени начин реагирају на регулисање. Дефинитивни при-

¹ Упореди *Dr. Kurt Wiedenfeld*. Das persönliche im modernen Unternehmertum. 2 Aufl. 1920. и *R. Liefmann*. Die Unternehmungsformen mit Einschluss der Genossenschaften und der Sozialisierung. 3. Aufl. 1923, стр. 25.

вредни ефекат предузимања мера државне воље је резултат те реакције. Уз то ако се саме предузете мере јављају *аутогеничким*, њихов је ефекат појава *хетерогеничка*, будући да представља продукат механике целог система и молекуларних снага које у њему дејствују. Као јасан пример овоме може да служи рентабилност посредних пореза или премештање пореза. Исто се дешава при нормирању цена поједине робе, при установљавану железничких тарифа, нормирању промета са девизама и валутама и т. д. Још гније неочекиваних последица може изазивати дирање од стране државе у основне темеље привредног система.

Ако будемо прегледали историју економских доктрина и економске праксе, видимо ово:

а) *Стиари меркантилизам* још није довољно познавао систем, који представља привредна страна друштва, и реакције тог система на наређења државне власти. Некритички одношај меркантилиста према наредбама власти оштроумно исмејава ранији критичар меркантилизма маркиз *d'Argenson*. Он је упоредио државну власт која уображава себи да обогаћује државу путем декрета, с управитељем који је приметио живахни покрет на улицама једне богате и сјајне престонице и после тога издао у својој престоници наређење којим заповеда својим поданицима да се и они непрекидно крећу по улицама. Многи би могли познати себе у овом управитељу *d'Argenson'a*.

б) *Физиократи*, *класици* и *либерална школа* су пре свега дали анализу тог система. Али су га они

прекомерно идеализирали¹ и нису довољно ценили способност државне власти да достигне жељене ефекте путем утицаја на овај систем.

в) Најновији *егалитарни меркантилизам* у својим крајњим облицима понова претерује пластичност овог система и мисли, да је он глина из које савремена држава може да умеси све шта хоће

Учињена горе анализа показује да у место свега тога треба да буде истакнута нека *критичка синтеза б и в*, која је свесна, да су друштво и одговарајући му систем економија пластични, да тај систем еволуцијонира заједно с еволуцијом производних односа и с еволуцијом целе менталитете привредника. Синтеза, која је ипак свесна тога, да је тај систем пластичан само до извесне границе. Јер савремено друштво ипак остаје систем економија и овај систем на свој начин реагира на сва регулисања. Док сâм систем није сазрео за извесне промене, моћни ће га државни *Левитан* брже скрхати него присилити да функционира (у смислу који не одговара његовој природи и фази његовог развоја). Схваћање тога, т. ј. постојања границе и неопходности извесних услова за ауторитарну рационализацију стихијног привредног друштвеног живота је једна од најважнијих добити које се достижу проучавањем социолошке природе привредног процеса.

¹ Такву прекомерну идеализацију представља напр. примедба А. *Smith*'а: „Терајући само свој лични интерес, он (т. ј. сваки индивидум) често врши рад који има већи утицај на интерес друштва него ако би он заиста ставио себи као циљ да ради за овај интерес“ (књ. IV, гл. II).

Ово проучавање забрањује безобзирно мешање државне власти у друштвени економски систем, али једновремено оно императивно диктира, већ ради стабилности овог система, непрекидни прогрес у области социјалне политике и у корегирању економског процеса, у колико за ово има неопходних услова у самом систему. То је, понављам, јединствени реални пут задовољавања народних потреба и остваривања народних жеља које органски израштају из споменутог система и које прете при њиховом игнорисању опстанку овог система.

